

SÁRKÖZY PÉTER

A budapesti Dante-kódex fotó-reprodukciós „kritikai” kiadása



A bibliofilok és a Dante-kutatók egyik régi nagy álma valósult meg, amikor 2006. november elején a veronai egyetem dísztermében Sólyom László köztársasági elnök jelenlétében bemutatták a budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött XIV. századi *Dante-kódex* a két egyetem tudományos együttműködése keretében készült fotó-reprodukciós kiadását. A kódex faksimile kiadásáról – igen jó színvonalon – a Veronai Egyetem gondoskodott, míg a majd 300 oldalas kísérő tanulmánykötet szerkesztését a veronai és a szegedi egyetem italianisztikai tanszékeinek vezetői, Gian Paolo Marchi és Pál József professzorok gondozták.

A budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött, nemrégiben restaurált kódex, mely velenzei dialektusban átírva tartalmazza Dante Alighieri *Isteni színjátékának* majdnem teljes szövegét, Dante halálát követően, 1340 körül készülhetett, valószínűleg Velencében. A kódex létezéséről, esetleges budai előfordulásáról, possessorairól mindaddig semmit sem lehetett tudni, amíg II. Abdülhamid Han török szultán, a krími háborúkat követően 1862-ben nem döntött úgy, hogy a magyar nép az orosz–török háború idején tanúsított török-pártisága viszonzásaképp, visszaad a „magyar ifjúságnak” harmincötöt az Isztambuli szerájban őrzött 72 kódexből, melyeket még Nagy Szulejmán vitt magával Budáról a város 1541. évi elfoglalását követően. A könyvek ünnepélyes körülmények között, új díszkötésben 1877-ben kerültek Budapestre, az Egyetemi Könyvtárba. Nem mindegyik visszaadott kódex volt Korvina, csak azt lehetett tudni, hogy Budáról kerültek az isztambuli Topkapi-szerájba. Azóta tart a vita a dantisták és a Korvina-kutatók körében arról, hogy az azóta Budapesten őrzött *Dante-kódex* valóban részét képezte-e Mátyás király híres könyvtárának, (ez ellen szól, hogy a kötetben sehol sem szerepel a Korvinákra jellemző hollós Mátyás-címer), illetve, hogy egyáltalán korábban megvolt-e a kódex a budai királyi könyvtárban, hasonlóképp Zsigmond magyar király konstanci zsinaton kapott, ma Egerben őrzött Dante-kódexéhez, melyet a humanista Giovanni da Serravalle, fermói püspök készített, és adott át a konstanci zsinaton a magyar királynak, a német-római császári korona várományosának. (Az Egri Főszékesegyházi Könyvtárban őrzött kódex az *Isteni színjáték* latin fordítását tartalmazza.)

A Budapestre került *Dante-kódex* szövegével Ipolyi Arnold, Henszlmann Imre ismeretése és Csontos János pontos leírása után először a neves XIX. századi német dantista, Karl Witte foglalkozott még 1869-ben, és azóta is nagy a nemzetközi érdeklődés a világirodalom legnagyobb költeményének egyik legkorábbi átírása, illetve az igen szépen illusztrált kódex iránt. Ugyanakkor a mostani faksimile kiadásig csak kevés kutatónak

adatott meg, hogy valóban kézbe tudja venni, és úgy tudja tanulmányozni a kódexet. Hasonlóképp több művészettörténész foglalkozott a budapesti *Dante-kódex* gyönyörű miniatúra-díszítésével, melyet a nemzetközi közvéleménynek először Berkovits Ilona mutatott be 1931-ben, majd a később, a Kardos Tibor által az 1965-ben gondozott, a budapesti Dante-kódex miniatúráival illusztrált *Isteni Színjáték* utószavában, illetve a Horányi Mátyás és Klaniczay Tibor szerkesztette 1967. évi *Italia ed Ungheria. Dieci secoli di rapporti letterari* akadémiai tanulmánykötetben olasz nyelven közölt tanulmányában.

A kódex szövegének és illusztrációinak további elemzése most már, hála a veronai és szegedi egyetem italianistái közös munkájának, minden kutató számára lehetségessé vált, (igaz, ez továbbra sem helyettesítheti az eredeti kódex vizsgálatát). A kódex faksimile kiadásához a szerkesztők egy hasonló méretű és formátumú kötetet mellékeltek egy közös tékában. A második, háromszázoldalas olasz nyelvű kötet (*Studi e ricerche, a cura di Giovan Paolo Marchi e di József Pál, Verona, 2006, 287 lap*) első felében neves kutatók tanulmányait tartalmazza a kódex történetéről és szövegéről, miniatúráiról, Dante veronai kötődéséről és művének a magyar kultúrában betöltött szerepéről. A tanulmányokat a kódex szövegének átírása követi Fabio Forner és Paolo Pellegrini professzorok filológiai gondozásában.

Nem véletlenül vállalkozott épp a veronai egyetem arra, hogy az *Aranybulla* fotó-reprodukciós megjelentetését követően szegedi testvéregyetemével közösen kiadja – nem kis anyagi áldozattal – a neves, Budapesten őrzött *Dante-kódexet*, hiszen a „sommo poeta”-t, a legnagyobb olasz költőt Verona városa, a Scaligerik fogadták be, miután 1302 januárjában Firenzéből el kellett menekülnie. (Az Alighieri család leszármazottai máig a városban élnek, mint azt a Gian Paolo Marchi professzor tanulmányához csatolt Alighieri-Serego családok geneológiai leírásából megtudhatjuk). De Pál József tanulmányában azt is kimutatja, hogy Dante nemcsak Veronához kötődött, hanem az egykori Magyarországhoz is, melyet műveiben, a *Színjátékban* és a *De vulgari eloquentiában* többször is említ. Dante személyesen ismerte a nápolyi királyt, a *Paradicsom* VIII. énekébe beemelt Martell Károlyt, és rokonszenvvel kísérte annak unokája, Károly Róbert magyar trónra kerülését. Nem véletlenül került a harmadik *cantica* XIX. énekébe a híres másfél sor „az áldott Magyarországról”, amelynek nem szabad engednie, hogy a „bal sors tépje” („*Oh beata Ungheria, se non si lascia / più malmenare*”, *Paradiso*, XIX, 142–143). Épp ezért vetődött fel, hogy a kódexet akár maga Nagy Lajos is magával hozhatta volna Budára az 1347/51 közötti délolaszországi hadjáratait követően.

Berkovits Ilona a kódex miniatúráinak elemzése alapján arra a megállapításra jutott, hogy annak díszítései az Andrea Dandolo velencei udvara és a Szent Márk Bazilika számára készült XIV. századi kódexekkel vannak rokonságban, míg a kötet első lapján látható címer Pietro Emo velencei hadvezéré lenne, akit az 1379. évi chioggiai csata után családja 5.000 dukát váltságdíj kifizetésével váltott ki a magyar király fogságából. A kódex akár ennek a váltságdíjnak is része lehetett. De az is felmerült (ez a kötetben szereplő Giorgio Fossaluzza professzor feltételezése), hogy az Emo család egyik másik tagja, Giovanni Emo hozta volna magával Budára a kódexet 1464-ben, amikor a Velencei Köztársaság követeként Mátyáshoz jött. (Korábban Kaposi József azt feltételezte 1911-ben írt *Dante Magyarországon* c. monográfiájában, hogy az első lapon látható címer a Bandini-

Baroncelli családé lenne, és a kódexet a Firenzéből Budára menekülő humanista Francesco Bandini ajándékozta volna Mátyásnak, amikor Marsilio Ficino „ágenseként” a budai udvarba jött.) Prokopp Mária professzor, a jelen kötet számára írt művészettörténeti elemzésében ezzel szemben arra hívja fel a figyelmet, hogy mivel a kötet első lapján látható címer egyértelműen nem a kódex másolásakor, hanem később került a kódexbe, semmiképp sem lehet a kódex megrendelőjéé, akinek címere minden bizonnyal az újrakötéskor megsemmisült fedőlapon volt látható, akit ő az egyik magyar Anjou-királyban vél fellelni. Maga részéről Prokopp Mária még azt is el tudja képzelni, hogy a velencei jellegű miniatúrákat ugyanaz a műhely készítette Róbert Károly, vagy Nagy Lajos megrendelésére, amelyik a *Képes Krónika* és az *Anjou Legendáriumot* is létrehozta.

A kísérő kötet olasz tanulmányainak első része a Dante és Verona, illetve Dante és Magyarország kapcsolatát elemzi. Mikó Árpád, az Országos Széchényi Könyvtár tudományos kutatójának írása a középkori magyar könyvkultúra helyzetét mutatja be az olasz olvasók számára, hol voltak a középkori Magyarországon nagyobb könyvmásoló műhelyek, illetve kolostori és püspöki könyvtárak, mi jellemezte Mátyás király híres Korvina könyvtárának anyagát. Pál József tanulmányának csak első része foglalkozik Dante és Magyarország konkrét kapcsolatával, míg a tanulmány második részében a dantei költészet magyarországi kisugárzását ismerteti az első, 1521. évi terzina fordítástól a XIX. századi fordításokig és a XIX. századvégi magyarországi Dante-kultusz kialakulásáig, melyben a fordítókön kívül komoly szerepük volt a kor neves zeneszerzőinek (Liszt, Ábrányi Emil) és képzőművészeinek (Zichy Mihály, Körösfői Kirsch Aladár, Gulácsy Lajos). A tanulmány utolsó része Babits Mihály magisztrális Dante-fordítását mutatja be az olasz olvasóknak, míg az írást Arany *Dante* mélységeiről írt ódája zárja. (Kár, hogy a szerző nyersfordításban közli a verset, hiszen a *Venezia, Italia, Unghera tra decadentismo ed avanguardia* 1990-ben kiadott, a XIX–XX. századforduló magyar–olasz kapcsolatait elemző akadémiai tanulmánykötetben szerepel Kőszeghy Márta igen szépre sikeredett műfordítása Babits két Dante-sonettjével egyetemben.)

A kötet második részének tanulmányai (Fabio Forner, Prokopp Mária, Berta Árpád, Giorgio Fossaluzza, Paolo Pellegrini, Michelangelo Zaccarello) a *Codex Italicus 1*, azaz a budapesti *Dante-kódex* részletes bemutatására vállalkoznak. A kódex nyolcvankét 33×25 cm-es pergamen lapból áll, melyekre gótikus betűkkel két oszlopban aranyozott tintával másolták a *Színjáték* szövegét – erős velencei dialektális beütésekkel, mint ahogy azt Domokos György korábbi tanulmányaiban már részletesen bemutatta. Az utolsó négy lapon bibliai szövegeket találunk latin nyelven. A kódexnek az 1870-es újrakötésének köszönhetően nincs meg az eredeti (címeres?) fedőlapja. A kódex gazdagon illusztrált. Az első részben 94 színes miniatúra található, de az illusztrátor nem fejezte be munkáját, mert a *Purgatorium* második felében üres helyek jelzik a margóra (velencei dialektusban) írt feliratokkal ellátva a később megfestendő képek helyét és témáját.

Az illusztrációkkal foglalkozó kutatók (Ludwig Volkmanntól Berkovits Ilonáig és Giordana Mariani Canováig) egyetértenek abban, hogy a miniatúrák stílusára a velencei Andrea Dandolo dózse udvara részére készült kódexek díszítőművészete jellemző, de ettől még készülhettek akár Firenzében, Bolognában, vagy máshol (Prokopp Mária szerint akár Budán) is. Berta Árpád a kötetben szereplő török beírás alapján igen valószínűnek tartja,

hogy a kötet valóban Budáról került a konstantinápolyi Topkapi-szerájba. (A Törökországba került kódexek történetét Erődi Béla írta meg még 1877-ben, munkáját Dávid Géza 2001-ben ismét kiadta Knapp Éva utószavával.)

A kötet második fele tartalmazza a *Dante-kódex*, illetve a *Színjáték* teljes szövegét, mert a szöveg gondozói dőlt szedéssel visszaillesztették a másoló által kihagyott részeket. (A 100 énekből álló 14.233 soros poémából a kódexben 2.643 sor hiányzik. Michelangelo Zaccarello tanulmányában azt feltételezi, hogy az egykorú másoló tudatosan hagyta ki Dante szövegének Firenzére nézve „kényes” politikai utalásait, a teljes költemény 18%-át). A szöveg közlése előtt szerepel Domokos Györgynek, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem olasz tanszéke vezetőjének igen alapos tanulmánya az utolsó négy lapon szereplő latin szövegek értelmezéséről, melyet a szerző Alberto da Brescia *Liber de Amore*-jával azonosít, és közli a szöveg Pennsylvániai Egyetem könyvtárában őrzött variánsait is. (Korábban Domokos György két tanulmányában is foglalkozott a kódex velencei dialektusának jellemzőivel a „Verbum” c. folyóirat 2001. évi első számában és „Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei”, 2005-ben kiadott 12. kötetében. Kár, hogy ezeket nem vették fel a kötetbe). Hasonlóképp megfontolandó, hogy a velencei dialektusban készült átírás mellé nem kellett volna-e az *Isteni Színjáték* filológiai szempontból ma elfogadott szövegét is mellékelni. De mindez még elvégezhető, amikor a tanulmánykötet magyar nyelven is megjelenik. Ugyanis a most 1.200 példányban kiadott két kötet olasz nyelvű, – igaz, az egyes tanulmányokat, angol és magyar nyelvű rövid összefoglalás kíséri.

A budapesti *Dante-kódex* fakszimile kiadása több félbe maradt hazai próbálkozás után most végre valósággá vált. Igaz, Veronában jelent meg, olasz nyelvű kísérő tanulmányokkal és a kiadvány, tudomásom szerint, nem került könyvárusi forgalomba. De a kódex megjelentetése mindenképpen igen fontos esemény a magyar könyvtörténet és a nemzetközi dantisztika történetében egyaránt. Éppen ezért mindenképp szükség lenne, hogy legalább az igen fontos tanulmányokat tartalmazó tanulmánykötet magyar nyelvű fordítására és (esetleg további tanulmányokkal, Keserű Katalin, Knapp Éva, Rába György és mások írásaival kiegészített) megjelentetésére, hogy Dante és csodálatos költeménye még jobban beépülhessen a magyar kultúrába, hogy a mai magyar kultúrának is része lehessen. Ha nem is olyan mértékben, mint azt a mai „posztmodern” Itáliában láthatjuk, ahol a Santa Croce előtti tér rendszeresen megtelik, amikor a zseniális olasz színész, Roberto Benigni esténként tízezrek előtt szavalja és magyarázza a világirodalom legnagyobb költője *isteni színjátékának* egyes énekeit, és a köztelevízió első adásában sugárzott felvételeit hetente milliók követik.